

IMRE LÁSZLÓ

Kovács Kálmán emlékezete

Nekünk, akik Kovács Kálmán közelében éltünk, nem válik szét élesen a pedagógiai, a szerkesztői, a tudományos tevékenysége. 1963 szeptember legelején mint elsőéves magyar szakos hallgatót már első óráján megragadott bennünket nagyon komoly, nagyon érdekes és nagyon vonzó előadása. Ezután szűk húsz esztendővel, 1983-ban már koporsója mellett álltam, s a fiatalabb kollégák nevében búcsúztattam. E két évtized alatt a legkülönbözőbb viszonylatokba kerültem vele: hallgattam előadását, jártam hozzá szemináriumra, ötödéves koromban már az *Alföld* szerkesztőségébe invitált bennünket, akik akkorra már túl voltunk egy-két publikáción, tehát számolni lehetett velünk. (Nagyságok idelátogatásának alkalmi voltak ezek, pl. Veres Péterre emlékszem.) Írtam az általa szerkesztett folyóiratba, lettem kollégája (az intézetbe kerülésemkor ő a XX. századi magyar irodalmat adta elő), aztán Barta János távozása után lettem tanársegédje, utóbb adjunktusa. De mindegyik szerepek és munkakapcsolatok sosem takarták el előlem az irodalomtudósi.

Miközben elsőévesen hallgattuk előadásait, olyan információk jutottak el hozzánk, hogy Barta Jánosnál volt aspiráns a Gyulai Pál-témával, hogy ennek monográfiaként való kiadását Sötér István ajánlotta igen melegen. Nemsokára (szűk két éven belül) kezünkbe került az akkori hatkötetes akadémiai irodalomtörténet (a „Spenót”) negyedik kötete, melyben ő írta a Mikszáth- és a Tompa-fejezetet (néhány apró portré mellett), ami szintén a XIX. század második felével foglalkozó irodalomtörténetek első sorába emelte. Láttuk-hallottuk az *Alföld* főszerkesztőjeként a városi, sőt az országos irodalompolitika jelentős tekintélyévé válni. Ez persze rengeteg idejét rabolta el, így egyre sürgetőbbé vált egy nagydoktori értekezés benyújtása. (Bár enélkül is professzori kinevezést kapott, mint akkoriban szokás volt a legkiválóbb debreceni kandidátus-docensek, pl. Irinyi Károly, Sebestyén Árpád és mások esetében.) Bár személy szerint erről sosem beszélt nekem, de valahogy mégis ismeretessé vált, hogy két téma kínálkozott a számára. A „Spenót”-beli Tompa-portréhoz éveken keresztül hozzáírt újabb tanulmányokat (pl. Tompa hangulatköltészetéről, Lévyval való levelezéséről). A másik lehetőség a spenótbeli, kismonográfiaméretű Mikszáth-fejezet bővítése lett volna. Amikor 1977-ben eljött az *Alföldtől*, ezek egyikét választhatta volna, de a betegség erre már nem adott lehetőséget.

Tudományos életműve azonban így is roppant jelentőségű. Németh G. Béla mellett a XIX. század legtehetségesebb, leginkább nagyreményű kutatójaként tartották számon. (Mások, Nagy Miklós, Mezey József, Somogyi Sándor elé helyezve.) Tekintélyét elsősorban Gyulai-könyvének köszönhette, melyet (1963-as megjelenését tekintetbe véve) 1961 körül fejezhetett be, tehát alig több mint harminc évesen.

A 2017. március 30-án a Debreceni Egyetemen megtartott emlékülésen elhangzott előadás szövegével lapunk egykori főszerkesztőjére emlékezünk.

A szóbeszéd szerint aspiránsvezetője, Barta is nagyon „iparkodott”, hogy „nagy” mű szülessen: első aspiránsa volt Kovács Kálmán, akinek tehetségét ő is nagyra tartotta, s a pesti „riválisok” (Sőtér, Komlós Aladár, Waldapfel József) előtt is bizonyítani akart egy olyan tanítvánnyal, aki az átlagos kandidátusi értekezések színvonalát messze meghaladó dolgozattal nyer fokozatot. A *Fejezet a magyar kritika történetéből (Gyulai irodalmi elveinek kialakulása 1850–1860)* – ezen a címen jelent meg a disszertáció – nehéz, sőt kényes témát dolgozott fel igen magas szinten. Nemcsak a marxista irodalomtörténeti koncepció, de korábban már a népi írók nagyjai, Szabó Dezső, Németh László is igazságtalanul ítélkezett Gyulairól Deák-pártisága, s élete vége felé valóban megmerevedő szemlélete, normái miatt. A könyv napnál világosabban bizonyítja, hogy nemcsak a vadromantika és a Petőfi-epigonok elleni fellépése volt indokolt, hanem a Petőfi–Arany korszak kanonizálójaként eredményesen érvelt Toldy Ferenc ellenében, aki nemzedéktársa és barátja, Vörösmarty után már csak hanyatlást látott Petőfi nemzedékében. Gyulai nemcsak az elemző, a realista epika híveként, de tragikumelméletével is maradandót alkotott. A mai olvasó aligha érzékeli, de annak idején (még tíz év sem telt el 1956 után!) nyilvánvaló volt, hogy saját kora számára is van üzenete mindannak, amikor arról szólt, hogy az önkényuralom idején a nemzet nyelvében és kultúrájában volt életben tartható: „Az a bizakodás izmosodott meg, hogy a harc nem zárult le a fegyverek, a fizikai erőszak síkján, hanem tovább folyt egy erősebb szférában: az eszmék, az erkölcs világában.” (51) Kovács Kálmán nem riadt vissza a nyílt polemikától sem, hiszen a marxista kritika- és eszmetörténet tévesen, nem egyszer lebecsülően foglalkozott Gyulaival. Kovács Kálmán radikálisan polemizált például Heller Ágnessel, aki szerint Gyulai a petőfieskedőket támadva tulajdonképpen Petőfi öröksége ellen harcolt (164). Hermann István Gyulait már pályakezdésekor Deák-pártinak nevezte, holott ilyesmiről csak a 1860-as években lehetett szó (70). Akárcsak Barta János, Kovács Kálmán is az értékcentrikus történelemszemlélet jegyében foglalt állást, de mesterének lélektani érzékenysége és filozófiatörténeti iskolázottsága is nyomot hagyott rajta.

Az 1976-ban a Szépirodalmi Kiadónál megjelent (s a kiadótól nívódíjra méltott) *Eszmék és irodalom* című tanulmánykötete külön ciklusba foglalta a XIX. századi (Eötvös, Tompa, Madách, Jókai stb.) és XX. századi (Ady, Móricz, Kodolányi, Németh László, Pilinszky stb.) tanulmányokat, ezzel bizonyítva, hogy mindkét korszakban otthonosan mozgó, sokoldalú irodalomtörténész, esszéista. Hallgatói évtizedek múltán is emlegették Ady-előadásait, amelyek kivételes erudícióval és azonosulással váltak nagy hatásúvá. A kötetben szereplő írás is ilyen: „Élet s halál együtt mérendők” (*Ady két témaköre*). Stíluselemzés, lélektani okfejtés és metafizikai érzék lép itt szövetségre, a fogalmazásmód pedig a *Nyugat* legjobb esszéírói hagyományát idézi: „a benyomás akkor válik művé, ha mozgásba hozza a személyiség egészét, ha a pillanat ingere túlnő a jelenen, az egyén teljes élettapasztalatává tágul, s múltbeli emlékek, jelenbeli közérzet és a jövőbe feszülő vágyak különös karneváljából kristályosodnak ki a mű mondandói.” (*Eszmék és irodalom*, Szépirodalmi, Bp. 1976. 191.) Hasonlóan expresszív stílus ékesíti a többi tanulmányt is, például a Móriczról szólót: Móricz hőseinek intenzív lelki életéről mondja, hogy „vad, parádés lobogás pompáztatja az indulatot, s különös kíváncsisággal

feledkezik rá az író a lélek tűzhányóinak tombolására.” („*En nem egy életet éltem*” Móricz Zsigmond művészetéről, 232.) XX. századi tanulmányait is nemzetcentrikus értékrend járja át, ahogy Gyulait is szívesen idézi, aki szerint az emberiség szerepét csak a nemzethez fűződő kötelességekből és vonzalmakból táplálkozhat. Ennek szellemében kap szerepet nála egy akkor még újdonságszámba menő tematika, a szomszédos országok magyar irodalma, Dobos László, Fehér Ferenc és mások. A tanulmánykötete tanúsága szerint azonban nemcsak nemzetcentrikus értékrend jegyében született életművek érdeklik, hanem olyanok is, mint a Pilinszky Jánosé, amelynek elmélyült portrét szentel. Még folyóirat-történettel is kísérletet tesz, a *Magyarok* debreceni indulásáról ír. (Egyébként tanára, utóbb kollégája, Juhász Géza volt a főszerkesztője 1945 tavaszán-nyarán, de a lapot hamarosan Pestre költöztették, mint az Ideiglenes Kormányt is.)

Kovács Kálmán utolsó irodalomtörténeti monográfiája a *Studia Litteraria* sorozatban jelent meg: *Gyulai Pál szépprózája*, Debrecen, 1976. Egyáltalán nem a Gyulai-stúdiumok mellékterméke, hisz az egyetemes magyar irodalom kivételes remekműve, az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* kap kiemelt figyelmet e kötetben. De nem mindennapi elméleti érzékről is tanúskodik e munka. (Korszerű idegen nyelvű szakirodalom birtokában értekezik, például az időélmény XIX. századi típusairól.) Igaz, az 1970-es években terjedő strukturalista módszerek asszimilálására már sem idejéből, sem erejéből nem futotta. (Ez azonban legkiválóbb nemzetdiktársáról, Németh G. Béláról is elmondható.)

Összegzőképpen: két évtized adatott meg számára, melynek során az akkori szaktudomány legmagasabb szintjén alkotott. Minthogy azonban sok oktatói teher nehezedett rá, aztán jó évtizedig az *Alföld* szerkesztőjeként is időrabló, energiákat szétforgácsoló időszakok szakadtak rá, tudományos hódításai lassabb ütemben haladtak. Teljesítménye azonban így is és méltán képviseli a 60-as, 70-es évek legjobb tudósi és esszéista szintjét. Mint egy világraszóló tehetségű sportoló, aki sok mindent elért, s még több reményre jogosít, aztán egy sérülés, netán idő előtti halál mégis megakadályozza a további kiteljesedést. Nekünk, akik élő valójában is ismertük, többletértékkel gazdagodva nő meg tudományos munkásságának jelentősége. „Belőle, ha megéri, nagy király vált volna még” – búcsúztatja Fortinbras Hamletet. Kovács Kálmán ma 86 éves lenne, lehetne az irodalomtudomány legmagasabb pozícióit elnyert tudós. Ám az sem csekélység, hogy olyan rangos tudósi életmű mellett, melynek létrehozásához számára két évtized is elegendő volt, egykori órái is őrzik hatását. Sok száz, több ezer tanítványa, s mi is, akik közlőről láthattuk, hallhattuk (bár egyre fogyó számban), anélkül, hogy ennek mindig tudatában lennénk, az ő gondolataival, érzékenységgel gazdagodva tanítunk, írunk, talán gondolkozunk is. Így válik a nagy tanár, általában a tanár, aki mindenféle anyagi és presztízs-listák alján szégyenkezik, a leggazdagabb, a leginkább halhatatlan életműnevezővé.